

KAPITTEL 6

Grip kirkes veggmalerier: 1600-tallskirken som møtested og grensepost for teologi og kongemakt

Kristin Hatlebrekke

Høgskulen i Volda

Abstract: On the island Grip in Western Norway there is a stave church with wall paintings from 1621. The motives are from both the Old and the New Testament, and as the paintings were made in the period of Lutheran orthodoxy, their message has been understood to support the central Lutheran ideas concerning grace and faith. However, the 17th century was also the period when absolute monarchy developed, and some church historians claim that the church was the area where this form of government first was realized. Based on the assumption that the church can be seen as a meeting place of heavenly and earthly power, this article discusses whether it is likely that the wall paintings could be read by the congregation in a way that also supported the power of the actual king in Denmark-Norway. If that should have been the case, the interpretation would rely on a much older tradition of reading, the medieval *quadriga*.

Keywords: stave church, orthodoxy, 17th century, wall paintings, place

Innledning

En times båtreise nord for Kristiansund ligger det fraflyttede fiskeværret Grip på en bitteliten holme. Midt på øya ligger kirken, en stavkirke fra 1400-tallet (Hauglid, 1976, s. 363), som først og fremst er kjent for sitt vakre

Sitering av denne artikkelen: Hatlebrekke, K. (2020). Grip kirkes veggmalerier: 1600-tallskirken som møtested og grensepost for teologi og kongemakt. I K.-W. Sæther og A. Aschim (Red.), *Rom og sted: Religionsfaglige og interdisiplinære bidrag* (Kap. 6, s. 111–127). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.110.ch6>
Lisens: CC BY-ND 4.0.

førreformatoriske alterskap tilhørende den såkalte Lekagruppen (Olstad, 2008; Øverland, 1995, s. 58) Kirken har stått gjennom mange kirkehistoriske epoker, og den har jevnlig blitt oppusset og forandret gjennom et halvt tusenår. Det siste store renoveringsprosjekt fant sted i 1930-årene under ledelse av Domenico Erdmann, da det ble skrappt fram gamle vegg-malerier i kor og skip. Disse er yngre enn selve kirken, og stammer trolig fra år 1621 (Erdmann, 1940, s. 20).

Disse maleriene er utgangspunktet for denne artikkelen. I den lutherske delen av kirkehistorien er 1600-tallet ortodoksiens tid, og politisk er dette opptakten til eneveldets periode. Jeg vil undersøke om disse veggmalerienes motiver, som trolig er valgt ut for å forklare ortodoksiens tankegang, også har et potensial med tanke på å legitimere tiltak satt i verk av kongemakten, som i seg selv også delvis var religiøst legitimert.

For å belyse dette vil artikkelen studere veggmaleriene ut fra to ulike perspektiv. Vi begynner med det ortodokse og går dernest videre til middelalderens dominerende hermeneutikk, den firfoldige fortolkningslære. Som navnet sier, åpner denne fortolkningen for en bredere forståelse av tekster, og det er sider ved denne bredden som kan være aktuelle når det gjelder å formidle mer enn luthersk kjernestoff. Spørsmålet er om veggmaleriene tolket etter denne metoden rett og slett og nokså sannsynlig uforvarende kunne formidle uortodoks lære midt i et 1600-talls nyoppusset luthersk kirkerom, og at det er denne potensielle «out of place»-lesningen som i tilfelle vil kunne belyse og understøtte det som, når det kommer til statsskikk og -styrelse, er helt «innafor».

Dette mulige møtet mellom gammelt og nytt, og mellom «ren» religiøs religion og religion som legitimerer politikk, vil artikkelen prøve å kaste lys over ved bruk av stedsteori. Det er særlig sted forstått som møtested, og stedsforståelsens grensedragning mellom det som hører til og det som kan oppfattes som malplassert på det aktuelle stedet, som er i fokus. Vi begynner med å gjøre rede for hvilke fortellinger veggmaleriene illustrerer, før vi greier ut om kirken forstått som et møtested og et sted der grenser dras mellom det som er innenfor og det som er utenfor.

Veggmaleriene¹

På veggene i Grip kirke er fire bibelske fortellinger framstilt. På den ene vegg i skipet har vi Matteusevangeliets lignelse om de fem kloke og de fem uforstandige brudepikene (Matt 25, 1–13). Her forteller Jesus at himmelriket kan lignes med ti brudepiker som skulle vente på brudgommen. Fem av dem var kloke og tok med lampeolje til ventetiden, mens fem var uforstandige og lot det være. Da de ti hørte at brudgommen var på vei, gikk de fem kloke for å møte ham, mens de fem uforstandiges lamper var sløkt, og de måtte derfor av gårde for å kjøpe olje. Slik kom de for seint til bryllupsfesten og erfarte at døra var stengt da de endelig kom fram. Lignelsen slutter med en påminnelse: «Så våk da, for dere kjenner ikke dagen eller timen» (Matt 25, 13).

I koret minner veggmaleriene menigheten om tre fortellinger fra Første Mosebok. Jeg nevner dem etter Bibelens kronologi her. Den første fortellingen handler om Abraham som blir satt på prøve av Gud (1 Mos 22, 1–19). Prøven er av det skarpe slaget; han skal ofre den eneste sønnen, Isak, som et brennoffer. Slik Første Mosebok forteller dette, består Abraham prøven fordi han er villig til å utføre denne handlingen. Men Gud stopper ham i siste liten.

Den neste gammeltestamentlige fortellingen handler om Abrahams barnebarn Jakob, som i fellesskap med mor Rebekka lurer fra Esau den førstefødtes privilegier (1 Mos 28, 10–22). Deretter må han rømme for brorens raseri. Bildet på veggene i Grip kirke illustrerer en episode fra denne perioden i Jakobs liv: En kveld overnatter han under åpen himmel, med en stein til hodepute. Han sovner og drømmer om en stige som strekker seg fra jorda og opp til himmelen med engler som går opp og ned. I drømmen møter Jakob Gud, som velsigner ham og lover å ta seg av ham. Dette gjør inntrykk på den nokså sveikefulle Jakob, han blir både redd og klar til å avgi løfter. Mens han lover at Herren skal være hans Gud, setter han opp steinen han har brukt til hodepute som en støtte og sier at dette skal være Guds hus.

---

¹ Dette kapittelet er en forkortet og lett forandret versjon av Hatlebrekke, 2019, s. 10–11.

Også i den siste av de tre illustrerte fortellingene i koret er Jakob hovedperson.² Teksten har fått tittelen Jakobs kamp (1 Mos 32, 22–32). Denne fortellingen er lagt til en situasjon mange år etter at Jakob har lurt og bedradd Esau og gjort seg til uvenns med ham. Nå skal de to treffes igjen, og Jakob er urolig for om broren vil drepe ham og hele familien hans. Natten før brødrene møtes, er Jakob alene. Det kommer en mann og kjemper med ham hele natten, men Jakob gir seg ikke i kampen. Den ukjente mannen sier til slutt at nå må Jakob slippe, «for morgenen gryr» (v 26). Jakob svarer at han slipper ikke «uten at du velsigner meg» (v 26). Og velsignelse får han og et nytt navn attpå: Fra nå av skal han hete Israel, «for du har kjempet med Gud og mennesker og vunnet» (v 28).

1600-tallskirken som møtested og grensepost mellom teologi og politikk

Utgangspunktet for den såkalte «romlige vendingen» i samfunnsfagene og humaniora er en innsikt i eller antakelse om at hvor ting skjer, er avgjørende for forståelsen av hvordan og hvorfor det skjer. Sted blir slik «en måte å forstå verden på» (Aure, Berg, Cruickshank & Dale, 2015, s. 15). Flere har forsket på kirker som steder, og at kirkehus og kirkerom har et slikt potensial, er en etablert forståelse (se for eksempel Grünberg & Körs, 2009; Bergmann, 2010).

Ulike stedsteorier og stedsteoretikere vektlegger ulike aspekt ved hva steder er. De norske forskerne Nina Gunnerød Berg og Britt Dale skriver om dette. De sier at med utgangspunkt i faget geografi framhevet den britisk-amerikanske geografen John A. Agnew tre dimensjoner ved steder: De har en lokalisering, det knyttes følelser til dem, og de er «kontekst for sosial interaksjon» (Berg & Dale, 2015, s. 16). Senere har andre, som de danske samfunnsviterne Jørgen Ole Bærenholdt og Kirsten Simonsen, komplettert med henholdsvis en hukommelsesdimensjon ved steder og med den eksistensielle og den symbolske dimensjonen (Berg & Dale,

---

2 Tone Marie Olstad tolker dette motivet som judaskysset i rapport A335 (1995). Jeg følger Erdmann, 1940, og Christie, 1973, som begge går ut fra at dette dreier seg om en framstilling av Jakobs kamp.

2015, s. 16–18). Men, fremdeles ifølge ifølge Berg og Dale, det er særlig det relasjonelle stedsbegrepet som ble utviklet av geografen Doreen Massey fra 1990-tallet av, som er blitt stående som den dominerende forståelsen av begrepet (Berg & Dale, 2015, s. 32–33).

Masseys relasjonelle stedsbegrep innebærer at steder blir sett på som for det første åpne, for det andre dynamiske og for det tredje gjensidig avhengig av hverandre. Et fjerde aspekt ved forståelsen av begrepet er at steder og mennesker konstituerer hverandre gjensidig. Dette betoner også den tyske sosiologen Marina Löw når hun skriver at steder er relasjonelle arrangementer av «social goods and beings» som blir kontinuerlig konstituert, og at mennesker er integrert i dette i en syntetisk prosess via persepsjon og kognisjon (Grünberg & Körs, 2009, s. 82). Med andre ord tenker en at også sted, til liks med kunnskap, er sosialt konstruert, og at stedet dermed vil kunne skifte karakter over tid.

På 2000-tallet videreutviklet Massey begrepet og vektla i enda større grad sted som møtested i det hun la til begreper som events, thrown-togetherness og elusiveness (Berg & Dale, 2015, s. 32). Hun la også til at det som står utenfor stedet, og det som har skjedd før stedet ble etablert, er viktig for vår forståelse av stedet. I sum innebærer dette at steder ikke er noe essensielt som er i seg selv, men noe som stadig blir til ved hjelp av sine forbindelser, så å si.

Dette kan være interessant når det gjelder det syttende århundres kirker. Kirken var ikke bare preget av teologer, også majesteten hadde noe der å gjøre. Forbindelsen til kongemakten var tydelig, og 1600-tallet var en periode i europeisk historie da denne instansen i seg selv sto svært sterkt. «Kronglete hierarkiske maktstrukturer» (Krefting, 2012, s. 109) fra middelalderen hadde brutt sammen, og moderne teorier om maktfordeling og sekularisering var ikke realisert og bare så vidt påtenkt (Krefting, 2012). Tilbake sto den eneveldige monarken. Men tross sin suverene stilling trengte også han en legitimerende instans og en ideologi i ryggen. Dette fant tronbesitterne blant annet i gammeltestamentlig kongeideologi, slik de også gjorde i middelalderen. Luthers toregimentslære, som iallfall i solid ettertid har blitt viktig for å reflektere over blant annet grensedragningene mellom religion og politikk, må på denne tiden ha blitt forstått på en annen måte.

I 1621, da kirken på Grip ble dekorert, var Christian IV konge i Danmark-Norge. Han satt på tronen fra 1588 til 1648, og på disse seksti årene preget han ikke bare sin egen regjeringstids religionspolitikk, men også mye av ettertidens. Dette skyldes for det ene at han satt lenge, men særlig at han var en overbevist lutheraner og ikke hadde noe imot at hans personlige synspunkt preget både religionen og religionspolitikken. Tvert imot (Amundsen, 2005, s. 213).

Hans viktige devise og overbevisning ble uttrykt i valgspråket: *Regna firmat pietas* – fromhet styrker rikene. Fromhet er en dyd som kan uttrykkes på flere måter: ved et kontemplativt liv preget av gudstjeneste og bønn, og ved gudfryktig praksis som samvittighetsfull og menneskekjærlig livsførsel.

Grepene kongen tok for å fremme fromhet og styrke riket, tyder på at kongen var oppmerksom på denne tvetydigheten. Han foreskrev et bredt spekter av tiltak som omfattet både juridiske forordninger som skjerpet straff for trolldom og banning (Amundsen, 2005, s. 217), og kirkelige nyordninger som regelmessige bededager. Også det ordinære gudstjenestelivet ble berørt av denne iveren. Det ble det utnevnt personer som skulle gå mellom benkene og slå dem som sov under prekenen i hodet med en kjepp (Amundsen, 2005, s. 226), et grep som skulle sikre sann kristen kunnskap blant folk.

Kongen så på seg selv som personlig ansvarlig for at riket var sterkt. Han var fyrsten og dobbeltmonarkiets «fader» (Amundsen, 2005, s. 233), og hans plikt var å fremme troen blant folket og sørge for at de og han selv holdt Guds ord. At han på en spesiell måte hadde kontakt med Gud, slik kongene i Det gamle testamente, var ingen fremmed tanke, og på det premisset ble stat og religion knyttet sammen. Hans sønn og etterfølger på tronen, kong Frederik III, ble fra 1660 den første eneveldige kongen i Europa, kongen av Guds nåde. Men selv om det monarkiske eneveldet ikke formelt var innført på Christian IVs tid og da veggmaleriene på Grip ble skapt, var tankegangen bak allerede etablert, skriver Andreas Aarflot og legger til at «kirken fikk føle enevoldsstyret før det slo gjennom i det politiske liv» (Aarflot, 1967 s. 13).

Christian IVs regjeringstid var preget av at feidene mellom protestanter og katolikker ikke hadde lagt seg etter reformasjonen. Utenfor landets

grenser var flere land herjet av strid mellom fyrster av ulike konfesjoner, og kongen så det som en reell mulighet at ytre krefter ville prøve å presse landet hans tilbake i den katolske enheten. Han lot seg derfor velge til leder for de protestantiske fyrstene i ett av trettiårskrigens mange felttog, og tapte grundig (Alnæs, 2004, s. 30–31). Det var heller ikke borgfred innad i hans eget rike (Laugerud, 2018, s. 211 ff), og følgelig var det viktig å være på vakt og oppdage det tidsnok om og når noen oppfordret til omkamp. Kongen så seg flere ganger nødt til å stramme inn med tanke på de som måtte ha katolske sympatier, og i 1615 mistet for eksempel de som ble avslørt som papister rett til arv og eiendom samtidig som de ble gjort fredløse (Amundsen, 2005, s. 217). Kongen hadde altså dennesidige maktmidler til rådighet og brukte juss og forordninger for å implementere rett kristen fromhet i rikene sine. Det var kongemaktens måte å forkynne på, kan en si.

Men majesteteten var ikke den eneste som ivret for rett lære. Ortodoksien var perioden da en fra kirkelig hold ville markere tydelig hva som var forskjellen på luthersk kristendomsforståelse og andre konfesjoner, og de geistlige var opptatt av å utforme og innprente det lutherske. Der staten brukte makt, kunne kirken, med sine prester og teologer, argumentere med tolkning av bibelske tekster og med frelse og fortapelse i det hinsidige.

Slagordene fra reformasjonen, blant annet «troen alene», ble løftet fram for å understreke at gode gjerninger ikke spiller noen rolle i spørsmålet om frelse. «Av nåde er dere frelst, ved tro», skrev Paulus i brevet til efeserne (Ef 2, 8), og la til at gjerningene ikke spiller noen rolle i denne sammenhengen. Akkurat dette var ett av Luthers hovedpoeng. Han kritiserte sider ved sin tids katolske praksis som gikk ut på at en ved gode gjerninger eller kjøp av avlatsbrev kunne gjøre seg rettferdig for Gud og få balanse i et tenkt regnskap over gode og dårlige handlinger. Slikt strev er helt forgjeves, mente Luther og viste til Paulus. Her kan det altså vise seg at kongen og de ortodokse prestene kunne ha ulik agenda når de møttes i kirken, iallfall i teorien. Kirken var i prinsippet opptatt av troen alene, kongen ville i tillegg promotere en håndfast fromhet som skulle styrke rikene. Via rettsvesenet viste den lutherske kongen at også religionens praktiske og moralske side hadde betydning. 1600-tallets kirke

som møtested mellom religion og politikk er dermed ikke vanskelig å få øye på.

Stedsteoriens kriterium grensedragning, at et sted kjennetegnes av at noe er innenfor stedets grenser, mens noe annet er utenfor og gir betydning for vår forståelse av stedet ved å representere noe annet, er også interessant når det gjelder ortodoksiens kirkerom. I artikkelen «Moderna kyrkorum» (Nynäs, 2010, s. 69–91), som også trekker på stedsteori, skriver Peter Nynäs om bevegelse som tolkning av eksistens. Nynäs hevder at mennesker trenger å bevege seg mellom ulike rom for å tolke tilværelsen, og at grensedragning mellom steder derfor er av positiv betydning. Ved å si at noe er hellig, for eksempel, lager en rom for det profane.

Sammenlignet med nåtiden så 1600-tallet annerledes på forholdet mellom politisk og religiøs makt. Der vi i dag prøver å skille mellom sivilsamfunn og stat, og kaller det maktmisbruk, overtramp og intoleranse om staten ikke holder seg til spillereglene når disse domenene møtes, ville en i enevoldstiden ikke tenke slik. Staten og kirken var forankret i det samme, og grensene mellom dem var porøse. Kongen selv mente at han hadde direkte kontakt med Gud på en annen måte enn undersåttene sine, og at det «var analogi mellom ham og Kristus» (Amundsen, 2005, s. 234). Helt konkret ville en på et sted som Grip ikke ha noe eget sted for kongen og statsmakten heller. Beskjeder fra kongen ble annonsert på kirkebakken. Grensene er dermed vanskeligere å få øye på enn møtestedet, de må forstås på en annen måte.

Veggmalerienes potensielle mening i ortodoksiens forståelsesramme

Helt fra kirkens første tid har den viktigste hensikten til bildene i kirkerommet vært å forklare hva kristendommen dypest sett handler om, og hva gudstjenesten går ut på (Danbolt, 2005, s. 343). Ulike epoker har vektlagt ulike sider ved dette. 1600-tallets lutherske gudstjeneste på Grip og andre steder hadde to hovedfokus. Den første delen skulle forkynne Ordet slik at tilhørerne innså at de var syndere som trengte Guds nåde, og at denne nåden var innen rekkevidde for de troende (Danbolt, 2004, s. 117). Gudstjenestens andre del var nattverd. Dette liturgiske leddet

utdyper det første ved å vise til Jesu stedfortredende død. De nytestamentlige tekstene som leses, forklarer at Jesus døde nettopp for at menneskene skulle bli frelst ved tro uten selv å måtte ofre, lide eller gjøre gode gjerninger. Det er denne kristendomsformen den luthersk-ortodokse kirkekunsten skal uttrykke, og bildene på veggene i Grip kirke kan også forstås i lys av denne overordnede forståelsen.

I det følgende, når vi går i gang med spørsmålet om hvordan ortodoksien forsto og brukte de bibelske fortellingene i kirkeutsmykningen, støtter artikkelen seg særlig på Sigrid Christie, som var kunsthistoriker hos riksantikvaren fra 1950 til 1994 (Torvanger, 2014). I avhandlingen sin studerte og forklarte hun den lutherske ikonografien på 1600-tallet (Christie, 1973, bind I og bind II).

Lignelsen om de ti brudepikene finner vi i skipet i Grip kirke. Dette er kirkens største rom, der presten står på prekestolen og henvender seg til menigheten, og frelse ved tro, som nevnt ovenfor, skulle være det viktigste temaet.

Christie nevner brudepikemotivet som ett av de vanlige på 1600-tallet (Christie, 1973, bind II, s. 76). Også Danbolt skriver i *Norsk kunsthistorie* at dette var et mye brukt motiv på 1600-tallet, ikke minst på vevde tepper til brudesenga. I denne sammenhengen antyder Danbolt at motivet kunne forstås og tolkes «som ei innlagt åtvaring til bruda» (Danbolt, 2004, s. 128). Men teksten har en mer generell advarsel, den oppfordrer tilhøreren til å være våken og klar til å møte sin skaper. I luthersk sammenheng betyr det å holde troen levende.

De tre gammeltestamentlige fortellingene om Abraham, Isak og Jakob finner vi framstilt i koret. Koret er stedet for nattverden, det andre høydepunktet i gudstjenesten. Her minnes menigheten Jesu offer og den påfølgende seier over døden, og motivene på veggen kan forventes å kaste lys over dette. Da kan det i vår tid virke rart at det er valgt fortellinger som refererer til hendelser lenge før Jesus ble født. Men her kommer den typologiske tolkningstradisjonen inn i bildet. Den innebærer at hendelser og skikkelser i GT blir forstått som foreløpige bilder på det som skjer i NT, og betrakteren kan dermed lese et nytestamentlig budskap ut av disse fortellingene og bildene som illustrerer dem (Seland, 2005, s. 8).

Den første av de gammeltestamentlige fortellingene på veggen handler om Abraham som er i ferd med å ofre sønnen Isak. I tråd med den typologiske lesningen er denne nesten-ofringen forløperen til den viktige hendelsen der Jesus, Guds eneste sønn, blir korsfestet og ofret. Korsfestelsesmotivet ble, sammen med framstilling av nattverden og den seirende Kristus, så vanlig på de lutherske altertavlene fram til 1700-tallet at Gunnar Danbolt kaller dem obligatorisk (Danbolt, 2000, s. 87). Men på Grip, der det gamle og typisk katolske alterskapet med Maria, Olav den hellige og Sanka Margarita enda sto framme, var altertavleplassen opp-tatt. Likevel, ved å se Isak og Abraham på veggen blir menigheten mint om hendelsen på langfredag.

Når det gjelder de to fortellingene om Jakob, skriver Sigrud Christie at den gammellutherske ikonografien spesielt har interessert seg for akkurat de to som finnes på veggen i Grip kirke, og hun nevner også denne kirken spesielt (Christie, 1973, bind II s. 21). I forbindelse med historien om Jakobs drøm referer Christie fra to prekensamlinger fra ortodoksiens tid der trinnene på stigen og stigen som helhet er tolket som Jesu liv og lidelseshistorie. På disse trinnene kan mennesket møte Gud (Christie, 1973, bind I, s. 142). Denne tolkningen forsvaret plassen i koret i Grip kirke.

Men bildets meningspotensial er ikke uttømt med dette. For fortellingen inneholder også en stein i en påfallende rolle. Begrepet «hovedhjørnesteinen» brukes flere steder i NT som en metafor for Jesus. Dette var en viktig del av ethvert hus, resten av bygget måtte innrettes etter denne hvis helheten skulle falle på plass. Å se Jesus som hovedhjørnesteinen som resten av livet skal innrettes etter, er «visdomslærens hovedmetafor», skriver den danske litteraturprofessor Erik A. Nielsen (Nielsen, 2009, s. 186). Her kan vi altså ha en typologisk stigning som via et begrep fra arkitekturen er tenkt å bringe tilhørernes og tilskuernes tanker i retning av Jesus som veiviser til det gode liv.

Et siste aspekt ved denne fortellingen er Jakobs erfaring av Guds åpenbaring. Jakob uttrykker at stedet der han har møtt Gud, er skremmende og hellig. Alterpartiet i kirken ble i katolsk tid sterkere assosiert med Guds nærvær enn resten av kirkebygningen. Dette er kanskje ikke en til-siktet mening i ortodoksiens kirkeutmykning, men Gud som *mysterium*

tremendum et fascinans (skremmende og tiltrekkende mysterium) kan være det.

Også motivet der Jacob slåss, er kjent i norske kirker fra ortodoksiens tid. Christie skriver at det eldste kjente eksempel faktisk er fra Grip (Christie, 1973, bind II, s. 23). Fortellingen har blitt lest på flere måter, der én tolkning hevder at Jakobs kamp med den ukjente egentlig handler om kirkens kamp med synagogen. Men Christie siterer også fra en preken av den innflytelsesrike tyske presten Johann Arndt (1555–1621) der han bruker bildet til å oppfordre sine lesere til å gjøre som Jakob: Gi ikke opp, men stol på Guds løfter og bli velsignet (Christie, 1973, bind I, s. 142). Erik A. Nielsen er inne på noe lignende. Han minner om at ortodoksiens vektlegging av mennesket som en evig synder uten utsikter til forbedring, kunne ta motet fra folk. Når dette motivet dukker opp på 1600-tallet, kan det kanskje inneholde en dose kritikk av denne forsiktige og pessimistiske holdningen, og rett og slett kunne tolkes som en påminnelse til folk om muligheten for å ta et «brytetag med Gud», som Nielsen kaller det (Nielsen, 2010, s. 340).

Sammenfattende kan vi si at disse tre gammeltestamentlige fortellingene kommenterer korsfestelsen og Jesu offer og lidelse fra tre forskjellige vinkler. Fortellingen om Abraham og Isak fokuserer på offerdøden. Fortellingen om himmelstigen formidler menneskets mulighet til å møte Gud, og sier at dette møtet vil legge livet til rette som et hus legges til rette etter hovedhjørnesteinen. Til sist kommenterer historien om Jakobs kamp at mennesket kan stole på Gud også når det ser mørkt ut, og at en ikke trenger å være passiv i dette møtet for Gud tåler et «brytetag».

Denne tolkningen kan finne støtte i tre skriftsteder som er malt på kirkens takbjelker i 1621, altså samtidig med at veggmaleriene ble skapt: «Å frykte Herren er opphav til visdom» (Sal 111,10) kommer fra den gammeltestamentlige visdomslæren og knytter an til fortellingen om steinen under Jakobs hode. «For så høyt har Gud elsket verden at han ga sin sønn den enbårne for at hver den som tror på han ikke skal gå fortapt men ha evig liv» (Joh 3,16) kalles Den lille bibel og utdyper fortellingen om Abraham og Isak og gir den typologiske stigning. Den lutherske vektlegging av nåden finner vi i det tredje bibelordet, som trolig er fra profeten Sakarja i Det gamle testamente (Sak 12, 10). På moderne norsk lyder

det slik: «Men over Davids hus og over dem som bor i Jerusalem, øser jeg ut en nådens og bønnens ånd.»

Veggmalerienes mulige fortolkning utenfor ortodoksiens fortolkningsramme

Tekstgrunnlaget for disse bildene var i bruk i kirkene før reformasjonen og ortodoksien. Og Christie skriver også om middelalderens tolkning og forståelse av hva de handler om. Før vi går inn på dette, skal vi kort skissere den firfoldige tekstforståelse som (så langt) er kirkens lengstlevende tolkningstradisjon (Nielsen, 2009, s. 212). Den var godt kjent gjennom hele middelalderen, også kjent under navnet kvadrigaen.

Det er ikke uvanlig å mene at kvadrigaen hører middelalderen til. Men Nielsen hevder at om så er tilfelle, vil middelalderen, iallfall som tankeform og som «poetisk-kristen verdensforståelse», ha vart flere hundreår lenger enn vi normalt regner med (Nielsen, 2009, s. 214). Denne tolkningstradisjonen har en slektsforbindelse med den typologiske tolkningen, som vi har vist til ovenfor, der en hendelse, et utsagn eller en person blir sett som type, eller forløper for en senere hendelse eller skikkelse, eller et senere utsagn. Men helt det samme er det ikke. Nielsen hevder at begge disse hermeneuttikkene var i live og aktuelle på 1600-tallet, og finner belegg for det i for eksempel salmediktning fra perioden.

Den firfoldige tekstforståelsens påstand er at bibelske tekster har betydning, *sensus*, i fire lag (Seland, 2020, s. 9–10). Først kommer *sensus litteralis*, som dreier seg om det konkrete og det historiske, dernest *sensus allegorica*, som handler om tekstens billedlige eller åndelige mening. Det er her kvadrigaen nærmer seg typologisk tolkning, når tekster fra GT blir forstått som foreløpige bilder på det som kommer i NT. Neste meningslag er *sensus moralis*, som angår etikken, og til slutt *sensus anagogica*, som peker mot den himmelske framtid.

Denne måten å forstå tekster på, Nielsen kaller det et paradigme (2009, s. 201), har ifølge ham satt dype spor i tenking og forståelse og styrt «kristne menneskers assosiationsforløb», men likevel ikke i den grad at tankegangen har fått «karakter av tvangstanker og svinebinding» (s. 202). Selve paradigmebegrepet bruker han for å synliggjøre bevegelsen i den

firfoldige tekstforståelsen, slik grammatikalske paradigmer for eksempel for verbs vedkommende viser bevegelse i tid.

Denne paradigmedannelsen fører ifølge Nielsen videre til «den bevidshetsaktivitet» (s. 207) vi kaller generalisering. På samme måte som verb av samme slag bøyes likt, tilordnes bibelske hendelser og personer samme kategori slik at det ene blir et eksempel på det andre.

Luther var ingen tilhenger av å lese Bibelen på denne måten. Særlig den allegoriske tolkningen var han skeptisk til, der poenget ofte var å åndeliggjøre GTs vanskelige historier. Men heller ikke resten av kvadriega mente han var særlig verneverdig da den kunne føre leseren ut på særdeles fantasifulle veier når det gjaldt hva tekstene handler om. Teksten hadde etter hans oppfatning en mening, og det var den bokstavelige eller historiske. Den typologiske tolkningen avskrev han likevel ikke. Ortodoksien, som perioden da den lutherske lære skulle settes ut i livet, var derfor ikke en tid da typologi var irrelevant, noe kirkeveggene i Grip tydelig viser.

Men *sensus allegorica*, *sensus moralis* og *sensus anagogica* var ikke særlig aktuelle i de toneangivende kretsene som hadde innflytelse på hvordan det skulle forkynnes, og hvordan kirkerom skulle dekoreres. Erttertiden ser det iallfall ikke slik, noe gjennomgangen over av veggbildene forstått som ortodoksiens uttrykk formidler. Men, som Nielsen påpeker, tenkemåten kunne være høyst levende og i bruk likevel.

Derfor prøver vi oss på en tolkning av hva veggmaleriene kunne tenkes å formidle til menigheten på Grip om vi legger den firfoldige tekstforståelse til grunn. Med tanke på kongemaktens ønske om fromhet i rikene er vi særlig opptatt av *sensus moralis*, og vi ser da at bildet nesten bokstavelig talt blir et annet.

Veggmaleriet i skipet av de ti brudepikene har en tydelig moralsk undertone: Vær våken ellers er du ille ute, også det i bokstavelig mening. Som vi så ovenfor kan den folkelige bruken av motivet ha inneholdt en moralsk pekefinger særlig til kvinner. Men også resten av menigheten kan ha vært pekefingerens mål. For tidligere, i middelalderen, kunne scener fra helgenenes liv være malt på kirkeskipets vegger for at dydene deres skulle inspirere menigheten til en rett og god livsførsel (Danbolt, 2004, s. 88).

Dette var ikke lenger aktuelt i etter-reformatorisk tid. Men likevel, skriver Danbolt, hadde ikke forkynnelsen i ortodoksiens tid helt mistet interessen for hvordan mennesket skal leve (Danbolt, 2004, s. 117). Kan det derfor tenkes at bildet av brudepikene på en mer indirekte måte skulle minne kirkegjengerne om både rett tro og rett liv?

Når det gjelder bildet av Abraham i ferd med å ofre Isak, muliggjør en typologisk stigning fra GT til NT at Isak er et bilde på Jesus. Om vi legger til kvadrigaens tredje ledd, det moralske, der det slik Nielsen uttrykker det spørres etter tekstens «virkning og indgriben» (s. 203) i leserens eget liv, er Abrahams lydighet lett å få øye på. Denne holdningen var ikke uten relevans i eneveldets tid.

De to andre veggmaleriene i koret, de om Jakob, hadde i middelalderens og kvadrigaens tolkning begge moralske aspekt. Når det gjelder Jakobs drøm, forteller Christie at det var vanlig å tenke at de femten trinnene på stigen skulle minne tilskuerne om dydene, mens listene som holder trinnene sammen, representerer nestekjærligheten og kjærligheten til Gud. Englene som flyr oppover, er bildet på det åndelige livet, mens de englene som er på vei ned, symboliserer livet på jorda (Christie, 1973, bind II, s. 21).

Når det gjelder Jakobs kamp, har middelalderkunsten framstilt Jakobs motstander på ymse vis. Den vanligste oppfattelsen som er gjengitt i bildekunsten, var at Jakob kjempet med en engel, skriver Christie (Christie, 1973, bind II, s. 23). Men noen steder er det Jahve som er den ukjente, og andre steder er det en demon Jakob må bryte med. Det siste kan peke mot mennesket i kamp mot det vonde og en moralsk tolkning av teksten.

1600-tallskirken på Grip, et møtested ved grensen?

Å se kirken som et møtested mellom det kirkelige og det statlige har i denne artikkelen dreid seg om å undersøke om begge parters viktige anliggender kunne bli forstått gjennom stedets formidling via veggmaleriene.

Om de faktisk ble forstått, er et annet spørsmål. En side ved religionene og deres hellige hus sies å være at religion under visse betingelser gir tilgang til samfunnets kollektive minne (Nynäs, 2010, s. 70; Grünberg

& Körs, 2009, s. 84–87). Nynäs, som skriver om moderne menneskers møte med kirkearkitektur og -dekor, refererer til Ola Sigurdson, som sier at kirkebesøkernes forståelse av kirkens ikke-verbale budskap er resultat av «förhandling mellan kyrkobesökarens horisont och kyrkorummets horisont» (Sigurdson, 2007, s. 250). Slik var det nok også på 1600-tallet, og det er risikabelt og utfordrende å analysere noe fra fortiden fra sin egen nåtids utsiktspunkt, selv om vi er skrevet inn i fortsettelsen på den samme virkningshistorien. Den delen av 1600-tallets kirkebesøkeres horisont som denne artikkelen legger til grunn, er at de levde i eneveldets tid, at de kjente til kongens makt, og at den firfoldige tekstforståelsen var en levende tradisjon som fremdeles hadde kraft og relevans til å levere premisser for tekst- og bildeforståelse.

Slik blir kirken et møtested mellom ortodoks, luthersk formidling som legger vekt på tro, og en annen formidling som både aktualiserer og legitimerer kongens ønske om et fromt folk og gode samfunnsborgere, og som legger vekt på det moralske. Tekstenes mening kan altså forskyves, en erkjennelse som heller ikke var ukjent i tiden (Nielsen, 2009, s. 214).

Når det kommer til grensedragning mellom det som er innenfor og det som er utenfor, blir saken annerledes. Et møte på et møtested forutsetter ulike enheter som opererer på samme areal. Grenser, som for eksempel mellom sakralt og sekulært, som ut fra dagens utkikkspunkt ville være aktuelt når religion og politisk makt er tema, var i mindre grad etablert. Fremdeles var den anbefalte tankegangen at når det gjaldt religion, skulle folket følge fyrsten, og kongen hadde tilsynelatende ikke noe imot å bruke denne makten.

Makt er et ord som ikke bare har positive konnotasjoner. Makt og religion, politikk og religion, blir i vår tid helst størrelser som ikke bør blandes, da den ene lett kan korrumpere den andre eller kanskje til og med kan ødelegge dens sanne essensielle renhet. Slik tenkte de ikke på 1600-tallet, og det er heller ikke noe som tyder på at Christian IV var inne i slike tankebaner. Stat og kirke ga hverandre drahjelp i et anliggende som var viktig for begge parter, folkets kollektive fromhet som ville sikre godt liv både i det dennesidige og i det hinsidige. Hverken stat eller kirke var tilhengere av pluralisme på religionens område, og det vi dag vil forskrekkes over som både intoleranse, maktovergrep og vilje til totalitær

undertrykkelse, ble forstått på en annen måte på 1600-tallet. Kongen, som var staten, hadde som landsfader åpenlys og etter tidens mening helt legitim rett til å styre forståelsen av troen hos undersåttene sine.

Arbeidet med veggmaleriene i Grip kirke viser at renovering ikke er en aktivitet som er forbeholdt kirkens fysiske interiør og eksteriør. Den kristne kirken, forstått som de troende, blir i Bibelen omtalt som levende stener. Det er en rik metafor som peker mot et av stedsbegrepets kjennetegn, det dynamiske, som igjen viser til at nye møter og nye grenser gir utvidete fortolkningsmuligheter. Det kan derfor være temmelig sannsynlig at veggmaleriene, om de aldri så mye skulle være malt for å innprente menigheten kjernen i luthersk teologi, også lot seg forstå som bærere av et moralsk budskap som også ivaretok kongens anliggender.

Litteratur

- Alnæs, K. (2004). *Historien om Europa [2]: Besettelse*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Amundsen, A. B. (2005). Mellom bot og fellesskap. I A. B. Amundsen (Red.), *Norges religionshistorie* (s. 213–242). Oslo: Universitetsforlaget.
- Aure, M. Berg, N. G., Cruickshank, J. & Dale, B. (2015). Sted – nye teorier i en norsk kontekst. I M. Aure, N. G. Berg, J. Cruickshank & B. Dale (Red.), *Med sans for sted: Nyere teorier* (s. 13–29). Bergen: Fagbokforlaget.
- Berg, G. N. & Dale, B. (2015). Sted – noen nyere teoretiske tilnærminger og debatter. I M. Aure, N. G. Berg, J. Cruickshank & B. Dale (Red.), *Med sans for sted: Nyere teorier* (s. 31–46). Bergen: Fagbokforlaget.
- Bergmann, S. (2010). I skärningen: En inledande navigation mellan rum, religion och rörelse. I S. Bergmann (Red.), *Religion som rörelse: Exkursioner i rum, tro och mobilitet* (s. 9–23). Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Christie, S. (1973). *Den lutherske ikonografi i Norge inntil 1800* (bd. 1–2). Utgitt av riksantikvaren; Oslo: Forlaget Land og Kirke.
- Danbolt, G. (2000). Det kristne bildet: Tre faser i utviklingen av den kristne kirkeutmykning. I R. B. Eggen & O. Hognestad (Red.), *Tempel og katedral: Kunst og arkitektur som gudstroens speilbilde* (s. 57–88). Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Danbolt, G. (2004). *Norsk kunsthistorie: Bilde og skulptur frå vikingtida til i dag*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Danbolt, G. (2005). Kunst og oppstandelse: Noen betraktninger omkring kirke og kunst. *Kirke & Kultur*, 110(3), 343–354.

- Erdmann, D. (1940). *Norsk dekorativ maling fra reformasjonen til romantikken*. Oslo: Jacob Dybwads forlag.
- Grünberg, W. & Körs, A. (2009). «SYMBOLKIRCHEN» as bridges or boundary stones in a merging Europe? I S. Bergmann (Red.), *Theology in built environments: Exploring religion, architecture, and design* (s. 69–108). New Brunswick, NJ: Transaction Publisher.
- Hatlebrekke, K. (2019). Veggmaleriene i Grip kirke 1621. I *Nordmøre museum årbok 2019*. Kristiansund: Nordmøre museum.
- Hauglid, R. (1976). *Norske stavkirker: Bygningshistorisk bakgrunn og utvikling*. Oslo: Riksantikvaren. Dreyers forlag.
- Krefting, E. (2012). *Vestens idehistorie: Modernitetens fødsel 1600–1800*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Laugerud, H. (2018). *Reformasjon utan folk: Det katolske Norge i før- og etterreformatorisk tid*. Oslo: St. Olav forlag.
- Nielsen, E. (2009). *Kristendommens retorik: Den kristne digtnings billedforme*. København: Gyldendal.
- Nielsen, E. (2010). *Thomas Kingo: Barok, enevælde, kristendom*. København: Gyldendal.
- Nynäs, P. (2010). Moderna kyrkorum: Rörelse som existensstolkning. I S. Bergmann (Red.), *Religion som rörelse: Exkursioner i rum, tro och mobilitet* (s. 69–92). Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Olstad, T. M. (2008). *Alterskapet fra senmiddelalderen i Hadsel kirke – et alterskap attribuert til Lekagruppen: undersøkelser og behandling av alterskapet: oppmåling av fire skap i Lekagruppen*. Oslo: NIKU Norsk Institutt for kulturminneforskning.
- Olstad, T. M. (1995). 022 Oppdragsmelding. A335. *Grip stavkirke. Grip, Kristiansund kommune: Tilstandsbeskrivelse og forslag til konserveringstiltak etter befaring til kirka 28. –31. juli 1993*. Oslo: NIKU Norsk Institutt for kulturminneforskning.
- Seland, T. (2005). Tekster og tolkninger. Hentet 31. mars 2020 fra <https://docplayer.me/1174257-Tekster-og-tolkninger.htm>
- Sigurdson, O. (2007). Kyrkan som offentligt rum: Om sampling och synkretism. *Finsk Tidsskrift*, (5), 243–253.
- Torvanger, Å. M. (2014). Sigrid Christie. I *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 28. september 2020 fra https://nbl.snl.no/Sigrid_Christie
- Øverland, O. (1995). *Våre altertavler*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Aarflot, A. (1967). *Norsk kirkehistorie*. Bind II. Oslo: Lutherstiftelsen.